

23 Spaanse griep

windvlaag des doods

Bij de opening van het 'R.K. Ziekenhuis Heil der Kranken' op 21 september 1918 was iedereen trots en blij. Het was een mooi en modern ziekenhuis met vier etages en zelfs een elektrische lift. En met plaats voor ruim 200 patiënten was het ruimschoots groot genoeg voor de inwoners van Oldenzaal. Niemand had gedacht dat binnen een paar weken het ziekenhuis zou uitpuilen met doodzieke en stervende patiënten. De Spaanse griep overviel Oldenzaal als een 'windvlaag des doods': bijna een kwart van de hele bevolking van ruim 7.000 werd ziek en binnen een paar maanden stond het dodental boven de honderd.

107 Alleen verplegend personeel droeg mondkapjes

Aan de opening van het nieuwe ziekenhuis was een heel proces van plannen maken en bouw aan vooraf gegaan. In het midden van de 19e eeuw

waren de zusters Franciscanessen vanuit Limburg naar Oldenzaal gekomen. Met financiële ondersteuning van de textielfabrikanten Gelderman en Molkenboer begonnen ze met het geven van onderwijs aan de meisjes die in de textielfabrieken werkten. In 1895 hadden ze ook een klein ziekenhuis en een wijkverpleging opgezet. Door de enorme groei van de bevolking werd het gebouw aan de Zuidwal al snel te klein. De vereniging 'Tot heil der Kranken' die het ziekenhuis bestuurde, vond een prima locatie voor nieuwbouw in de buurt van de watertoren, op de 'Klei-esch'.

Voor het ontwerp werd de bekende Oldenzaalse katholieke architect Karel Croonen aangetrokken. Hij ontwierp een ziekenhuisgebouw in dezelfde klassiek-gotische stijl als de kerken. Het werd een volwaardig ziekenhuis met een operatiekamer, een laboratorium en een röntgenafdeling. Drie gediplomeerde zuster-verpleegsters en twaalf leerlingen vormden een nieuwe gemeenschap met eigen woonruimtes en een eigen kapel. Met de bouw werd in augustus 1916 begonnen, maar door gebrek aan bouwmaterialen duurde het nog twee jaar voor het ziekenhuis uiteindelijk klaar

108 Het huidige 'Heil der Kranken' ziekenhuis, onderdeel van MST

was. Op de eerste verdieping waren naast een kapel en een sacristie ook de kamers voor de 1e klasse patiënten, met een afzonderlijke zit- en slaapkamer. De correspondent van het Twentsch Dagblad Tubantia, die de opening bijwoonde, concludeerde dan ook:

"Dat de inrichting aan haar verheven doel zal beantwoorden, spreekt wel vanzelf."

De eerste golf: niet bang zijn!

Vanaf april 1918 kwamen al de eerste

berichten over een nieuwe, zeer besmettelijke griep. Achteraf weten we dat deze variant van het Influenzavirus ontstaan is in Amerika en naar Europa meegenomen werd door de vloedgolf van Amerikaanse soldaten die naar de slagvelden werden gestuurd. Door de strenge censuur in de oorlogvoerende landen wisten veel mensen niet wat er aan de hand was. Alleen in Spanje, dat buiten de oorlog bleef, stond het ruim in de kranten, mede omdat ook de Spaanse koning ziek werd. Daardoor sprak men al snel over de 'Spaanse

griep'. Begin juli kwam de ziekte via Twentse textielarbeiders die in Duitsland werkten voor het eerst naar Nederland. De eerste gevallen werden in Losser en Lonneker gemeld. De verschijnselen leken op een eerdere griepgolf in 1890: *"Zij begint met hevige koortsachtige rillingen, waarop zware hoofdpijn, koorts, loomheid en hevige hoest volgen. Ook erge nek-, rug- en lendepijn gaat er mee gepaard, ontstekingen in neus, keel en luchtpijp volgen niet zelden. De patiënten gevoelen zich allerellendigst. Ook een steken en branden in de oogen komt veel voor. De lichaamstemperatuur is van het begin der ziekte af aan heel hoog en blijft dit enkele dagen. De ziekte heeft tot nog toe geen kwaadaardig karakter. Bij zwakkere gestellen doen zich nog al eens complicaties voor. In gewone gevallen is de ziekte in vier of vijf dagen geweken."*

Een heftige en vervelende griep dus, maar niet iets om je heel druk over te maken in een tijd dat de hele wereld al bijna vier jaar in staat van oorlog was. Het neutrale Nederland had meer dan een miljoen Belgische vluchtelingen opgevangen, de handel was bijna stilgevallen en er waren ernstige tekorten aan zo ongeveer alles, inclusief voedsel. Dus een griepgolf kon er ook nog wel bij, en bovendien: *"Wie te angstig is, berooft zijn lichaam van de natuurlijke*

verdedigingsmiddelen. Bovendien is in dit geval groote vrees voor de Spaansche ziekte ongegrond, daar deze ziekte slechts enkele dagen duurt en steeds geneest. De eerste raad om de Spaansche ziekte te voorkomen is dus: Niet bang zijn!"

Bij de feestelijke opening van het nieuwe ziekenhuis in Oldenzaal op 21 september was de eerste golf alweer voorbij. Toen later de rekening werd opgemaakt, telde men over de periode juli tot en met september 815 doden in heel Nederland waarvan 12 in Oldenzaal.

De tweede golf:
"een zeer kwaadaardig karakter"

De Spaanse griep kwam echter plotseling en in alle hevigheid terug. Het gemuteerde virus was nu heel agressief en erg dodelijk. Op 29 september, een week na de opening van het nieuwe ziekenhuis, werd over Oldenzaal al gemeld: *"niet minder dan een 7-tal personen zijn hier de vorige week aan Spaanse griep overleden. En van meerdere patiënten is de toestand zeer ernstig."*

Het aantal besmettingen en sterfgevallen steeg in oktober explosief. Soms bleek de ziekte in enkele uren fataal. Een arts beschreef het ziekteverloop als volgt: *"Aanvankelijk lijkt de ziekte op een gewone griep. Maar razendsnel ontwikkelen de patiënten een viskeuze*

109 Oude voorgevel van het ziekenhuis uit 1918
Sinds de restauratie in 1995 staat de oude naam weer op de gevel

longontsteking. Twee uur na opname hebben ze al roodbruine vlekken op hun jukbeenderen en een paar uur later zie je al hoe de blauwzucht zich verspreidt... De dood laat dan nog slechts een paar uur op zich wachten en die tijd wordt gevuld met een gevecht om een paar happen lucht totdat ze stikken. Vreselijk is het."

De angst onder de bevolking groeide ook door de onbegrijpelijkheid van de ziekte. Sommige dorpen en sommige families werden veel harder getroffen

dan andere. En het virus doodde niet per se de zwakkeren, maar juist ook veel mensen in de kracht van hun leven: de twintigers.

Hoe kon dat? Voor een deel lag dat aan de omgeving: veel arme mensen (b.v. textielarbeiders) waren al ondervoed en leefden dicht op elkaar onder slechte hygiënische omstandigheden. Maar pas recent is er ook een ander antwoord gekomen: sommige mensen blijken genetisch extra kwetsbaar voor griep. Dat zou verklaren dat groepen verwanten stierven en anderen

niet of nauwelijks ziek werden. Voor tijdgenoten leken het ondertussen Bijbelse straffen.

Op 5 oktober meldde 'Het volk' over de situatie in Oldenzaal:

"De Spaansche ziekte neemt nog met den dag toe. In tal van gezinnen liggen allen door de epidemie aangetast. In sommige komen zelfs twee tot drie sterfgevallen voor, terwijl van andere in diezelfde gezinnen de toestand zeer kritiek is. En de plaatselijke verplegingsdienst is verre van voldoende. De eene lijkstoet volgt op de andere. En dat in een gemeente van plm. 7.000 zielen! In de donderdag gehouden raadsvergadering waren met den burgemeester ettelijke raadsleden afwezig, allen aangetast door de Spaansche ziekte. Nagenoeg alle sterfgevallen komen tot nog toe voor onder de arbeidersbevolking, zoodat men den noodlottigen afloop vaak toeschrijft aan ondervoeding. Ook in naburige Duitse plaatsen heerscht sinds een paar weken dezelfde ziekte; en daar heeft ze eveneens een zeer kwaadaardig karakter."

De twee Oldenzaalse artsen Nolens en Waanders waren dag en nacht in touw en al snel oververmoeid. Op 9 oktober werd de Oldenzaalse arts dr. Nolet teruggehaald uit het leger. Desondanks duurde het soms dagen voordat artsen hun patiënten konden bezoeken. Als ze al op tijd kwamen.

Niet dat artsen veel konden betekenen voor hun patiënten. Artsen wisten in 1918 nog niet dat griep door een virus veroorzaakt werd, laat staan hoe ze zo'n virus te lijf moesten gaan. Ook tegen de daarop volgende bacteriële infecties (longontsteking) konden ze niet veel doen. Penicilline en andere antibiotica bestonden nog niet. Huisartsen adviseerden bedrust, warmte en ventilatie, en schreven aspirine en kinine voor om koorts te bestrijden.

106 Kininetabletten tegen de koorts (foto: Burroughs, Wellcome Images)

Een Amerikaanse arts zou later schrijven: *"Artsen wisten niet meer van de griep dan de 14e-eeuwse Florentijnen van de pest"*.

Lockdown en mondkapjes

Op dinsdag 1 oktober vond een crisisberaad in Oldenzaal plaats met de artsen, de wethouder en de inspecteur voor de gezondheid en werd besloten alle scholen te sluiten. Deze 'gedeeltelijke lockdown' duurde slechts een maand tot 4 november, toen de tweede golf grotendeels voorbij was in Oldenzaal.

Vanuit de landelijke overheid was niet veel hulp te verwachten. Pas op 16 november (zes weken na het begin van de tweede golf) verscheen de Spaanse griep op de radar van het kabinet. Minister van Arbeid Aalberse wees in antwoord op Kamervragen nog eens op het advies dat de Centrale Gezondheidsraad in juli al had gegeven: goede persoonlijke hygiëne betrachten, goed ventileren en bijeenkomsten vermijden. Volgens Aalberse waren er geen maatregelen bekend die kans van slagen hadden 'tegen een zóó besmettelijke en zich zóó snel verspreidende aandoening'. Het enige wat de nationale overheid deed, was het verhogen van het broodrantsoen dat vanwege de voedselschaarste was ingesteld, al beweerden kwade tongen dat dat vooral was om de sociale onrust te bezweren. Verder werd de zorg overgelaten aan lokale bestuurders, instellingen, artsen en verpleegsters.

Opvallend vanuit de huidige inzichten was het vrijwel volledig ontbreken van mondkapjes in de aanbevelingen van artsen. Alleen verplegend personeel droeg mondkapjes en ook daarvan betwijfelden sommigen het nut. In sommige delen van Amerika was men wel overtuigd, zoals een Nederlandse reiziger in Californië constateerde: *"Wat we daarvan gek opkeken toen we uit Washington hier aankwamen! Iedereen gemuilband, zonder uitzondering iedereen; neus en mond zijn verborgen achter een vierdubbele*

gazen kap, dus van boven tot onder de oogen van onderen tot over de kin van achteren vastgeknoopt of met bandjes vastgemaakt. [...] Aan het dragen van maskers wordt streng de hand gehouden en inderdaad is de toestand verbeterd na de invoering van dezen maatregel. Zelfs in het hotel is iedereen verplicht het masker te dragen, kellners, kamermeisjes, bellhops, telefoon-juffrouwen, de office-heeren, allemaal."

Andere aanbevelingen klinken ons in de huidige tijd wat primitief: *"'t Verdient aanbeveling om den mond zooveel mogelijk gesloten te houden en te ademen door den neus. Indien men met iemand spreekt, laat men dan op eenigen afstand van elkaar staan."* *"Roken is goed, omdat den mond dan dichtgehouden wordt."* *"Een suikerbal, hopje of pepermunt kan daarom ook goede diensten bewijzen."* *"Nu en dan gorgelen met mondwater of chloraskaliumoplossing is aan te bevelen."* *"Neem toch vooral het stof in Uw vertrekken niet droog op."*

Alcohol en gebed

In de Twentsche Courant van 16 oktober werd ingegaan op een ander punt van zorg:

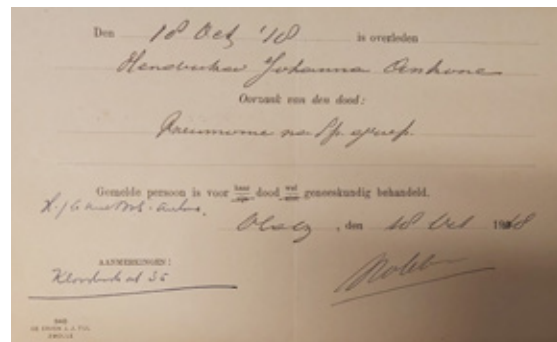
"Wie geen vreemdeling in Jeruzalem is, die weet, dat thans buitengewoon veel sterke dranken gebruikt worden. Men is van meening, dat er in de medicijnen - door de oorlogsomstandigheden - weinig 'kracht' zit en keert terug tot het

oude volksgeloof, dat in alcohol het universele middel voor alle kwalen, in 't bijzonder tegen influenza, ziet. Zou het niet wenselijk zijn, dat de publieke opinie op dit punt werd ingelicht?"

In Hollandscheveld, een sterk getroffen dorp in Drenthe, had de grafdelver plaatselijke arbeiders ingeschakeld omdat hij het werk niet meer alleen af kon. Zij durfden pas te beginnen na het innemen van de nodige glazen en ze dronken de hele dag door om de kans op besmetting zo klein mogelijk te maken. Het verhaal gaat dat ze aan het eind van de dag zo dronken waren, dat niemand van hen meer wist, wie ze waar hadden begraven. Vanuit de regering werd op 28 november een 'Algemeene Biddag' vanwege de Spaanse griep georganiseerd. Werkgevers kregen het verzoek om hun personeel 's ochtends vrij te geven, zodat zoveel mogelijk mensen deel konden nemen aan dit nationale gebed.

106a Vastgestelde doodsoorzaak:

"Pneumonia na Sp. Griep" (longontsteking na Spaanse griep) bij Hendrika Johanna Ankone, overleden op 18 oktober 1918

De vergeten pandemie

Na nog een derde, veel mildere golf in het voorjaar van 1919 verdween het virus langzamerhand helemaal. De schattingen van het totaal aantal slachtoffers wereldwijd variëren van 20 tot 50 miljoen slachtoffers, meer dan beide wereldoorlogen bij elkaar. In Nederland eiste de griep naar schatting 30.000 levens, in Oldenzaal 120. Mede omdat in dezelfde periode de oorlog eindigde en revoluties in Rusland en Duitsland uitbraken, was de pandemie snel weer uit het nieuws. Een bijna vergeten catastrofe.

Gedichtje

*Ieder heeft thans influenza,
Spaanse griep, of hoe het heet.
Ieder had het, ieder wacht het,
of hij heeft juist nu het beet.
Aspirine wordt verorberd,
Niet bij grammen, maar bij het pond.
En men geeft de thermometer,
Vlijtig door, van mond tot mond.*

24 Wijs met water

Als je de kraan opendraait, komt er altijd schoon en helder water uit. Dat is voor ons in de huidige tijd vanzelfsprekend, maar wist je dat dat pas iets van de laatste honderd jaar is? De aanwezigheid van natuurlijke bronnen en beekjes was één van de redenen een nederzetting te stichten op de flanken van de Tankenberg. Toch hebben de inwoners van Oldenzaal altijd geworsteld met de kwaliteit en beschikbaarheid van het water.

De stuwwal Oldenzaal-Enschede, waarvan ook de Tankenberg een onderdeel is, bestaat vooral uit ondoorlatende grondsoorten als keileem en 'tertiaire klei'. Dat betekent dat alle regenwater zich verzamelt in de zandige bovenlaag en daarin zijn weg zoekt naar beneden. Halverwege en onderaan de berg komt het water op sommige plekken weer aan de oppervlakte in de vorm van natuurlijke bronnen. Het water van die bronnen is kristalhelder en is een groot deel van het jaar beschikbaar. Het water loopt via een netwerk van poelen, beekjes en grotere beken aan de westkant naar de Regge en aan de oostkant naar de Dinkel. De aanwezigheid van schoon drinkwater zal één van de redenen zijn geweest voor de eerste mensen om zich hier te vestigen.

110 Het Kraenke, een natuurlijke bron op de helling van de Tankenberg, met een kraantje

Geen water maar bier

Aan één van de beken vanaf de Tankenberg is de eerste nederzetting ontstaan, op de plek waar nu winkelcentrum De Vijfhoek is. Waarschijnlijk zijn daar toen al kleine stuwtejes gebruikt om het water vast te houden en te gebruiken voor drinkwater en om het akkerland te bevoeien. Nadat missionarissen er in de 8e eeuw een eerste kerkje bouwden, werd het terrein om de kerk (de 'immunitet') voorzien van een gracht. In 965 liet bisschop Balderik een nieuwe stenen kerk bouwen en stichtte een kerkelijk